

John Pedersen

MINDEORD

I

JOHANNES PEDERSEN

7. november 1883—22. december 1977

Tale i Videnskabernes Selskabs møde den 9. november 1978

Af **E. Hammershaimb** (holdt ved *Jes Peter Asmussen*)

Johannes Peder Ejler Pedersen blev født d. 7. nov. 1883 i Illebølle, Lindelse sogn på Langeland, som søn af lærer Søren Pedersen og hustru Ida Ingeborg Sindet, født Noiesen. Fra landsbyen på Langeland havde han ingen erindring, idet faderen kort efter at sønnen var fyldt 2 år forflyttedes som førstelærer til seminariebyen Skårup n.ø. for Svendborg.

Om denne første periode af sit liv fortalte han udførligt ved en fest på sin 85 års fødselsdag og har også beskrevet den i sin selvbiografi (indgivet til Ordenskapitlet og her benyttet med familiens tilladelse). Han skriver herom: »når jeg nu tænker på denne periode af mit liv, er jeg ikke i tvivl om, at det som har haft størst betydning for mig er samlivet med et landsbysamfund som endnu dengang var bestemt ved gamle traditioner. Livets rytme var bestemt ved naturens gang, mennesker, dyr og jorden hørte sammen og var afhængige af hinanden. Kirken dannede det naturlige midtpunkt i samfundet som det sted hvor livet og det daglige arbejde fik en dybere mening, og hvor lovene for menneskenes adfærd indskærpedes«.

Sin første undervisning fik Johannes Pedersen i faderens skole, indtil han blev optaget på Sorø Akademi i 1895. Ved optagelsesprøven i skriftlig regning var det nær gået helt galt. Han blev anbragt i en klasse med vindue ud til søen og var så betaget af udsigten udover søen og de omkransende skove, at der overhovedet intet stod på papiret, da læreren kom for at indsamle besvarelsene; men læreren kunde åbenbart fornemme, at drengen var mere værd, end papiret tydede på, og tog ham op til tavlen, hvor han i løbet af et øjeblik regnede det hele, sådan som han havde lært det af sin fader.

Overgangen fra hjemmet til kostskolen blev den største forandring i hele hans liv. De store forandringer i de senere perioder følte i sammen-

ligning hermed som naturlige. Han kom fra livet i et hjem sammen med en søskendeflok og skulde nu overflyttes til et fællesliv med drenge fra vidt forskellige hjem. I stedet for forældrene fik han »inspektionshavende lærere«, og der var intet forhold til befolkningen uden for skolen. I hjemmet herskede en fast orden, som var bestemt ved forældrenes eksempel og anvisning, og den kunde altid lempes for den enkelte efter forholdene. I skolen var der derimod regler, hvis mindste fravigelse enten påtaltes eller straffedes.

Tilpasningen til det nye milieu var en sjælelig kraftanspændelse for den elleveårige dreng. Drengene kom fra hjem over hele landet, mange af dem fra et milieu, som gjorde dem fremmede for ham. Gennemsnitspræget var skabt af drenge fra hovedstaden eller i hvert fald fra købstæder. Den første anstødssten, som drengen fra den fynske landsby måtte fjerne, var afvigelser i sproget, hvis han vilde undgå at blive karikeret. I løbet af det første skoleår nåede han at tillempe sig livet på skolen, så at han til en vis grad følte sig hjemme der. I det andet skoleår skrantede han en del, måtte ofte holde sengen nogle dage og kæmpede for at holde modet oppe. Efter at have været sendt hjem nogle måneder var han igen på fode. Han blev senere klar over, at denne episode var en reaktion på vanskelighederne ved tilpasningen i det første år.

Ved overgangen til gymnasiet svigtede kræfterne igen. Han led af besvimelsesanfald og depressioner og blev efter lægens råd taget ud af skolen et helt år, som han tilbragte hjemme, hvor han blev helt restitueret. Efterhånden som kræfterne tog til, gik det hele som en leg for ham. Han forsømte heller ikke at tage del i skolens idrætsliv og var meget stolt, da han erhvervede en udsat præmie for godt markspil i en cricketkamp. I sommeren 1902 dimitteredes han fra skolen med udmærkelse.

Blandt skolens lærere var en del gamle, nogle havde ingen embeds-eksamen, flere var teologiske kandidater. Hovedvægten lå på de klassiske sprog og historie. Ved undervisningen i de klassiske sprog herskede den Madvigske tradition med indøvelse i nøjagtighed og præcision. Undervisningen var baseret på elevernes selvarbejde, kun undtagelsesvis lettedes forståelsen ved en forberedende gennemgang. Lærerens vigtigste opgave blev derfor at kontrollere og supplere det, som eleven selv havde tilegnet sig. Det var en metode, som fremmede selvstændighed og modenhed og var udmærket ved de gamle sprog. I engelsk og fransk følte Johs. P. (således forkortede han ofte sit navn), at de ældre lærere ikke helt slog til, når det gjaldt om at tale sprogene.

Som den betydeligste af samtlige lærere nævner han rektor Bertel Hoff, der var hans lærer i græsk. Han var filologisk kandidat efter den gamle ordning og fra studentertiden en god ven af Vilhelm Thomsen, der ofte sammen med sin kone flyttede ind i rektorboligen i sommerferierne. Han har også mange lovord om sin historielærer i de ældste klasser, fordi denne forstod at benytte lærebøgernes koncentrerede facta som udgangspunkt for elevernes selvstændige tænkning. Han fremhæver specielt den store nytte, han fik af en indførelse i renæssancens kunst.

En anden af skolens lærere, som fik afgørende betydning for Johs. P.'s senere studier, var sognepræsten i Sorø, dr. theol. F. C. Krarup. Johs. P. lærte ham først at kende ved gudstjenesterne, som eleverne i de første klasser skulde følge under ledsagelse af en lærer. Siden gik han til konfirmationsforberedelse hos ham, men havde ikke nogen rigtig erindring fra nogen af delene. Derimod havde han en meget tydelig erindring om hans religionsundervisning i de øverste klasser. I næstøverste klasse gennemgik han de religiøse grundtanker i nogle ikke-kristelige religioner. Det åbnede helt nye horisonter for eleverne. Særligt indtryk gjorde Krarups skildring af indernes livssyn. I øverste klasse udviklede han grundlaget for den kristelige etik og indviede herunder tilhørerne i de erkendelsesteoretiske problemer.

Krarup ansås af mange for at være sin tids betydeligste teolog i Danmark inden for de systematiske fag, og det er uomtvisteligt, at hans religionsundervisning har været væsentlig medvirkende til, at Johs. P. valgte teologien som studiefag, dog ikke med henblik på en præstegerning, men »på grund af filosofien«, som han engang udtrykte sig. Krarup var en nær ven af professorerne Frants Buhl og J. C. Jacobsen, som blev de to lærere, der fik størst betydning for Johs. P. i hans studentertid. Begge kom jævnligt på besøg hos Krarup i Sorø.

I sit rusår fulgte Johs. P. professor Kromans forelæsninger i filosofi, men supplerede dem ved at studere forskellig filosofisk litteratur for at blive orienteret i de filosofiske problemer. Samtidig begyndte han at læse forskellige teologiske fag og fulgte desuden professor Buhls begynderundervisning i hebraisk. Buhl havde først været professor i det teologiske fakultet, kom derefter til Leipzig i nogle år, men vendte i 1898 tilbage til København som professor i semitisk-østerlandsk filologi i det filosofiske fakultet. Af Johs. P.'s mindeord over Buhl her i Selskabet d. 3/3-1933 fremgår det, hvilken betydning denne fremstående forsker har haft for hans videnskabelige udvikling.

I det teologiske studium indtog dengang dogmatikken en dominerende

plads, doceret af den stærkt konservative professor Peder Madsen. Meget af det, som Johs. P. her mødte, måtte virke fremmedartet på en, som var opdraget i den soranske humanisme. Det er derfor ikke underligt, at han ofte var ved at glide bort fra det teologiske studium. Han gennemførte det dog, fordi han stadig blev holdt fangen af de dybe rødder, studiet havde i hele vor kultur. Navnlig de historiske fag optog ham, ja, selv dogmatikken — som Peder Madsen foredrog den — kunde han afvinde interesse ved at opfatte den som historisk stof, der gav én en følelse af sammenhæng med middelalderen. Dette kom ham til gode i hans senere studier af tros læren i Islam.

Det historiske fag, der hurtigt optog ham mest, var Det gamle Testamente, både på grund af den påvirkning, det har øvet på vor egen kultur, og som følge af dets indhold, der pegede ud mod større historiske horisonter.

Professoren i Det gamle Testamente var J. C. Jacobsen, der havde efterfulgt Buhl i det teologiske fakultet, da denne forflyttedes til Leipzig. Han var en typisk repræsentant for den liberale teologi. Inden for sit eget fag var han især påvirket af Julius Wellhausen og Hermann Gunkel. Selvom Johs. P. sikkert allerede tidligt i sit studium er blevet kritisk indstillet over for de synspunkter, som J. C. Jacobsen docerede, bevarede han hele livet igennem den største veneration for hans redelige og retskafne person.

Johs. P. nøjedes ikke med at læse de pensa, der normalt blev opgivet til teologisk embedseksamen. Han fortalte engang, at han for at sætte sig bedre ind i kildespørgsmålet i Mosebøgerne læste dem igennem på hebraisk i en juleferie. Også andre semitiske sprog dyrkede han allerede fra sit andet studieår hos Fr. Buhl (især arabisk foruden forskellige aramaiske dialekter). I 1906 opnåede han universitetets guldmedaille for besvarelsen af den teologiske prisopgave om de israelitiske stammers indvandring i Kanaan. I januar 1908 tog han teologisk embedseksamen og boede derefter et års tid hos religionshistorikeren Eduard Lehmann, sammen med hvem han udarbejdede en oversættelse af bibelske tekster, der udkom under titlen »Bibelbog«, en bog der den dag i dag kan læses som mønster på en bibeloversættelse.

I årene 1909—12 opholdt han sig på stipendierejse i udlandet, hovedsageligt i byerne Marburg, Leipzig, Leiden, Paris, Berlin og Budapest. I Marburg studerede han som eneste elev assyrisk hos P. Jensen. I Leipzig opholdt han sig to semestre og studerede assyrisk hos H. Zimmern og arabisk hos A. Fischer. Han betragtede dette studieår som særlig vig-

tigt i sin videnskabelige udvikling. Han erhvervede sig herunder mange venner for livstid så vel blandt lærerne som blandt studiefællerne. En overgang vaklede han mellem assyriologien og det arabiske, men besluttede sig til at koncentrere sig om arabisk ved siden af hebraisk og de øvrige vestsemitiske sprog. I Leipzig havde hovedvægten ligget på den sproglige side af arabisk. Han bestemte sig derfor til at supplere sine studier ved et ophold i Leiden, hvor han kunde følge Snouck Hurgronje, der var den bedste kender af den islamiske lovlære, hovedfaget i Islam. Samtidig læste han persisk hos J. Marquart.

I Leiden begyndte han arbejdet på sin disputats om den semitiske ed, arbejdede videre herpå i Paris, Göttingen og Berlin og afsluttede sine udenlandsstudier med nogle måneder i Budapest, hvor han intenst studerede muhammedansk teologi og filosofi hos I. Goldziher. Efter sin hjemkomst forsvarede han 1. okt. 1912 sin disputats »Den semitiske ed og beslægtede begreber samt edens stilling i Islam«. Emnet havde ikke tidligere været taget op til en særlig undersøgelse, omend der forelå afhandlinger om enkelte sider af spørgsmålet inden for de forskellige semitiske folk. I betragtning af det uhyre kildemateriale måtte han afstå fra en udtømmende behandling af semiternes ed og dens forskellige anvendelse. I stedet for lagde han hovedvægten på at fremdrage de væsentlige træk ved eden. I sine undersøgelser anvendte han (jfr. forordet) en noget lignende fremgangsmåde, som Vilhelm Grønbech få år i forvejen havde benyttet i sit værk »Vor folkeæt i oldtiden« (I–IV, 1909–12), idet han søgte at bestemme, hvilken plads eden har indtaget i semiternes kultur. Som det fremgår af undertitlen, er den semitiske ed sat i relation til beslægtede begreber. Et af disse er pagten. Her påviser Johannes Pedersen, at pagten oprindeligt er et selvstændigt begreb, der intet har at gøre med eden. Pagten kan slutes på mange måder: ved blodblanding, håndslag, fællesmåltid, gave o.s.v., og eden er ikke det, der ligger til grund for pagten, men har udviklet sig af pagtsbegrebet. Tydeligst ser vi det hos de gamle arabere, hvor ordet *ḥilf* oprindeligt har den abstrakte betydning »et forbund af stammer eller klaner«, dernæst konkret »deltagere i forbundet« og endelig »ed«. Hos israeliterne er forholdet noget anderledes, idet der her er foregået en udvikling bort fra det oprindelige stammeforbund, men vi finder dog også tilfælde, hvor det hebraiske *b^erit* »pagt« svarer til arabisk *ḥilf*. Det kan bedst omskrives ved »et gensidigt forhold med de rettigheder og pligter, som det medfører for parterne«, men Johannes Pedersen understreger, at *b^erit* ikke svarer til vor »overenskomst«. Det er ikke grundlæggelsen af et forhold eller den be-

stemmelse, på hvilken forholdet hviler, men betyder i virkeligheden forholdet selv. Anderledes er det på det babylonsk-assyriske område, fordi kulturen her var en stad- og statskultur. Pagten havde her sin moderne betydning: overenskomst, og eden anvendtes som en forbandelse mod den, der brød pagten.

Med stor grundighed og skarpsindighed gennemgår han edens forhold til forbandelse, ceremonier ved edsaflæggelse, edsformularer, dens anvendelse assertorisk og promissorisk o.m.a. og endelig dens forfald. Dette belyses yderligere i et afsnit om edens stilling i Islam.

Overalt i disputatsen mærker man Johannes Pedersens selvstændige behandling af teksterne og hans force i at forstå dem ud fra en indlevelse i semiternes egen tænkemåde. Hans belæsthed har allerede dengang været uhyre omfattende. Mest imponerende er nok det kendskab til arabiske tekster, som han i dette tidlige ungdomsarbejde lægger for dagen. To år senere udgav han en stærkt udvidet tysk oversættelse af bogen.

Nogen stilling stod der dengang endnu ikke til ham, selvom det måtte være klart for alle, der kunde bedømme hans videnskabelige kvalifikationer, at han hørte hjemme på universitetet. Han flyttede ind på Borchs kollegium i efteråret 1912 og fik her 3 gode arbejdsår, udelukkende henvendt til studier, bl. a. arbejdede han som medarbejder på den af professor Fischer i Leipzig planlagte arabiske ordbog. Fra disse studieår skal også nævnes hans afhandling om gammeltestamentlig skepticisme (Edda, 1915). Den markerer endnu tydeligere end hans disputats den indtrængende forståelse af Det gamle Testamente, som han senere udviklede på langt mere omfattende måde i sit hovedværk »Israel« om Det gamle Testamente. Scepticismen er repræsenteret ved Prædikeren bog, der er enestående i sin art i Det gamle Testamente. Det er en reflekterende afhandling, hvis formål er at give et forsvar for den påstand, at livet er lutter tomhed. I modsætning til en græsk eller moderne afhandling er der ikke en logisk fremadskridende bevisførelse, som leder hen til slutresultatet; men forfatteren fremsætter en række løst sammenhængende eksempler og bevæger sig frem og tilbage, så at det forekommer ret tilfældigt, hvor han holder op. Prædikeren hævder, at alt er fuldstændig tomhed, fordi han har konstateret, at mennesket intet har ud af alle sine anstrengelser. Livet er derfor ikke værd at leve. Han har selv forsøgt at finde noget, som har fast værdi, men det har hverken visdom eller nydelser (herunder erhvervelse af magt og rigdom). Både dåren og den vise skal dø og forsvinde, hvorfor skal man da anstrenge sig? Alt går efter bestemte love, og det kan gå de retskafne slet og de onde godt. At

regne med noget efter døden vil være tåbeligt. Man skal nyde det gode, så godt man kan og så længe man kan. Gud sender snart det ene og snart det andet, så at det er umuligt for mennesket at lægge en plan for sit liv. Han gentager flere gange, at man skal nyde livet, mens man kan. Ingen kender Gud, og inden man aner det, kan han sende onde dage, så at det er forbi med nydelsen. Derfor skal den unge tage livets glæder, mens han endnu formår det. Dog må han ikke være umådeholden i sine nydelser, for det kan bringe tilbageslag og svækkelse. Når Prædikerens taler om, at Gud til sidst vil føre mennesket til dødsdom, er det ikke en dom hinsides døden, men en dom her i livet.

Vi ved ikke, hvem der er forfatteren til skriftet. Betydningen af det hebraiske ord *qohælæt*, som vi i almindelighed gengiver ved Prædikerens, er også omstridt. Med sikkerhed kan vi fastslå, at skriftet tilhører en sen periode af Israels historie. Det er fra Hellenismens tid, sandsynligvis fra 3. årh. f. Kr. I fortolkningens historie har man allerede i 18. årh. henvist til påvirkning fra græsk filosofi som en hjælp til forståelse af Prædikerens tankegang. Det er især tanker fra Stoicismen om naturens urokkelige orden, idet alt gentages i bestemte perioder, og Epikuræismens benægtelse af sjælens udødelighed og dens idealer, som består i nydelse og urokkelighed. Trods visse ligheder med sådanne tanker i græsk filosofi hævder Johs. P., at der er en afgørende forskel mellem græsk »scepticisme« og Prædikerens i opfattelsen af menneskets forhold ikke blot til de guddommelige magter, men også til naturen og den standende livskamp. Ingen af de semitiske folk er nået til at betragte naturen som noget selvstændigt og sammenhængende. Mennesket skal gøre sig naturen underdanig, men Prædikerens ulykke består i, at han har opdaget, at naturen har sit eget liv og ikke udelukkende er til for menneskets skyld. Livskampen er for Israeliten intet gode; han kæmper kun for at opnå hvilen. Hele Israels ældste historie er skrevet ud fra det synspunkt, at de kæmpede for at »få hvile fra deres fjender«; men Prædikerens føler smerte ved at betragte naturen, fordi det hele forløber, uden at der kommer noget ud af al menneskets kamp og møje, og floderne bliver ved med at løbe ud i havet, men uden resultat, for havet bliver aldrig fuldt.

Johs. P. sætter videre Prædikerens livsopfattelse ind i dens gammeltestamentlige sammenhæng ved at påvise den udvikling, der finder sted i opfattelsen af begrebet retfærdighed. I den ældste tid var en retfærdig mand en mand, som både havde moralske kvaliteter og ydre lykke. I Salmerne klages der gang på gang over de frommes ulykke og menneskelivets tomhed, men der er et stadigt håb om, at Gud dog til sidst vil tage

sig af de retfærdiges sag. I Jobs bog er dette problem drøftet i dialogen mellem Job og hans venner, uden at der findes nogen løsning, men trods alt står Jobs bog dog den ældre opfattelse så nær, at det endnu er et problem. Anderledes i Prædikerens bog. Han nærer ikke mere illusioner; det gamle retfærdighedsbegreb er helt opgivet. Bogen handler således om menneskets fuldstændige afmagt og afhængighed af Gud, der skænker sine gaver ganske vilkårligt. Han er hævet over alle etiske love. Hans ledemotiv er kun at hævde sin despotiske magtfuldkommenhed og lade menneskene føle den. De kan kun klare sig over for Gud ved at underkaste sig ham og frygte ham. Johs. P. konkluderer, at Prædikereren på intet punkt har optaget positiv græsk ånd i sig, men det er højst sandsynligt, at den græske tænkning har virket som en opløsende faktor over for gammel-israelitisk åndsliv. Fra de arabiske digtere og Koranen kan der anføres talrige steder, der minder stærkt om Prædikerens livssyn. Det taler også for skriftets forbindelse med semitisk kultur.

Da der i 1916 oprettedes et docentur i Det gamle Testamente i det teologiske fakultet ved Københavns Universitet, var Johs. P. selvskreven til at få det. I de nærmest følgende år kunde han foruden at varetage docenturet udarbejde første del af sit store værk »Israel«, der udkom i 1920 (eng. udg. 1926). Denne første del bærer undertitlen »sjæleliv og samfundsliv« og er tilegnet Vilhelm Grønbech i venskab. Såvel denne tilegnelse som bogens indhold har givet anledning til, at Johs. P. ofte er blevet karakteriseret som stærkt påvirket af Grønbech. Ejendommeligt nok protesterede han — i hvert fald i sine senere år — altid ret kraftigt mod en sådan karakteristik. Han hævdede, at han uafhængig af Grønbech var nået til sine synspunkter. Måske ligger noget af forklaringen på ligheden mellem de to i den centrale betydning, som psykologien (ikke i moderne forstand) dengang havde inden for religionsvidenskab og filosofi. Det er desuden en kendsgerning, at nogle af de forskere, de begge sætter højest, er de samme (bl. a. Herder og Robertson Smith). Når man både henholder sig til tilegnelsen til Grønbech og forordet til disputatsen, har man svært ved at forestille sig, at de ikke i samtaler er kommet ind på disse emner. I sin mindetale over Grønbech her i Selskabet d. 11. feb. 1949 giver Johs. P. ikke udtryk for, hvad han har lært af ham, men indirekte kan man af det, som han fremhæver som det karakteristiske ved Grønbechs forskningsmetode, se, hvad han sætter højest hos ham, og det er netop det samme, som karakteriserer Johs. P. selv: evnen til at forstå et primitivt folk ud fra dets egne forudsætninger og derved vinde klarhed over dets opfattelse af så centrale begreber som forholdet

mellem den enkelte og slægten, mellem mennesket og omverdenen og mellem mennesket og de bagved alt liggende guddomskræfter.

I indledningen til »Israel« skildrer Johs. P. i grundtræk de sociale former, hvorunder israeliterne i den gamle tid levede deres liv. Det centrale i samfundet var slægten, som bestod af mindre enheder kaldet fædrenehuse, hvor manden var hovedpersonen, og slægterne tilsammen indgik i de større enheder stammen og folket. For at forstå livets funktion i dette samfund mente han, at det var nødvendigt først at trænge ind i den israelitiske psykologi. Der er vist ikke noget ord, der går så hyppigt igen i første del af »Israel« som ordet sjæl. Hvor grundigt han her er gået til værks i sine forberedende studier, får man et levende indtryk af gennem den lange note om de tidligere arbejder om israeliternes psykologi (p. 397—403).

Den israelitiske opfattelse af sjælen og dens kræfter indgår i begreber som velsignelse, ære, skam og navn. Han udvikler derfor, hvad man i det gamle Israel har forstået ved begreber som fred, frelse, retfærdighed og sandhed, og hvorledes man har set på synd, livet og døden. Disse ord er velkendte i moderne sprogbrug, men han påviser, at de ofte betyder noget helt andet i det gamle israelitiske samfund. Han er naturligvis ikke blind for, at de gammeltestamentlige tekster spænder over et meget langt tidsrum, og at der kan påvises en udvikling i begreberne. Dette gælder for eksempel æresbegrebet og freden, der er opfattet forskelligt i det ældre og det senere Israel.

Med medfødt sans for jura analyserer han de forskellige love i Det gamle Testamente og påviser, hvorledes f. eks. to så forskellige principper som oprejsning og gengældelse brydes inden for de israelitiske love under indflydelse af assyriske, babylonske og hittitiske love. I festskriftet for Fr. Buhl (1925) er han inde på lignende spørgsmål og behandler specielt lovene for drab og legemsskade, for ejendom og for ægteskabelige forhold hos hittiter, babylonere og assyrere. Eksempelvis kan nævnes, at vi i Ex. 21—22 finder en opfattelse, der synes at være et udslag af hittitisk indflydelse, idet ejendommen står i et løsere forhold til manden, end tilfældet er hos babylonerne og assyrerne og iøvrigt i israelitisk livsopfattelse i andre love.

Også i spørgsmålet om kilderne til Mosebøgerne og flere af de andre historiske skrifter i Det gamle Testamente er der allerede i »Israel« bd. I (senere mere udførligt i en artikel i Norsk teologisk Tidsskrift, 1931, og samtidig i Zeitschr. f. d. alttest. Wissenschaft, 1931, og i bind II af »Israel«, 1934) fremført synspunkter, som viste vej til en ny og mere frugt-

bar opfattelse. Inden for den gt. forskning var det dengang så at sige overalt anset for godtgjort som resultat af århundreders forskning og debat, at der i Mosebøgerne kunde påvises mindst 4 tilgrundliggende fortløbende kilder af forskellig alder. De ældste var Jahvisten og Elohisten (forkortet til J og E), som henførtes til den ældre kongetid og tænktes sammenarbejdet af en redaktor JE, endvidere Deuteronomisten (forkortet til D) fra tiden kort før exilet og endelig Præsteskriftet (forkortet til P) fra den efterexilske tid, hvor alle 4 kildeskrifter blev sammenarbejdet af en redaktor til den skikkelse, hvori vi nu har Mosebøgerne. Mange mente, at nogle af disse kilder fortsatte ud over Mosebøgerne i Josuabogen, Dommerbogen, Samuels- og Kongebøgerne. Med stor sikkerhed opstillede man lister med karakteristiske ord, vendinger og ideer hos de enkelte forfattere til skrifterne og vilde ad den vej ikke blot påvise parallelberetninger, men også beretninger, hvor kilderne var flettet ind i hinanden. For Johs. P. var en sådan fremgangsmåde en miskendelse af beretningernes tilblivelse. Han vilde ikke benægte Præsteskriftets eksistens, heller ikke forekomsten af parallelberetninger (f. eks. de to skabelsesberetninger i Gen. 1 og 2), men han vendte sig imod sønderlemmelsen af teksterne i mange af de tilfælde, hvor man vilde udskille sammenkædede kilder. I sådanne tekster fandt han det langt rimeligere at forklare indre uoverensstemmelser og uregelmæssigheder som tilføjelser og ændringer, fremkomne i tidens løb, end som leddeling og sammenkædning af jævnsidesløbende fortællinger på en mosaikagtig måde. Således påviste han, at det er ganske overflødigt at antage forekomsten af to kilder i beretningen om Babelstårnet (Gen. 11), i historien om Jakobsønnerne og Sikem (Gen. 34), om Abimælæks kongedømme (Dom. 9) og i skildringen af plagerne i Ægypten (Ex. 7 ff.). Hans kritik af den litterærkritiske skoles fremgangsmåde i eksempler som de her anførte udformede han til et radikalt opgør med det syn på Det gamle Testamente, som under indflydelse af Julius Wellhausen har haft en dominerende indflydelse på den gt. forskning igennem flere generationer.

Wellhausen var ubetinget en fremragende filolog og historiker, og han forstod at fremlægge sine synspunkter på en klar og fængslende måde. Med stor skarpsindighed delte han teksterne i G.T. i kilder og opstillede dem derefter i historisk rækkefølge, således at de gengav udviklingen i Israels historie. Ad den vej mente han at kunne påvise en gennemgående linie i reglerne for kultusstedet, ofrene, fester, præster og leviter o.s.fr. Den israelitiske religion var oprindelig som alle andre præ-

get af hedenskab, men med Moses begyndte en udvikling, som fortsattes af profeterne igennem den forexilske tid. Hos dem blev gudsbegrebet efterhånden rensat for alt hedensk. De var forkæmpere for en rent etisk monotheisme, hvor ofrene var afskaffet og det alene kom an på menneskenes moralske handling. Deuteronomium var kronen på profeternes værk. Ganske vist afskaffedes kulten ikke helt, men blev centraliseret i Jerusalem. I Præsteskriftet blev kultens centralisation ikke længere indskærpet. Den forudsattes, men kulten ændrede karakter og blev som en slags kompromis mellem det gamle hedenskab og profeternes lære til et udtryk for guds vilje: ofrene brugtes til at skaffe soning for folkets synder. Dermed var der sket en forening og udligning af modsætningerne.

Johs. P. mente, at hele denne betragtningsmåde af udviklingen i Israels historie var en påvirkning af Hegel. I nyere tid er det fra tysk side (L. Perliitt: *Vatke u. Wellhausen*, 1965) blevet gjort gældende med stor styrke, at Wellhausen ikke var Hegelianer, og at han selv har afvist påvirkningen fra Hegel. Det står dog fast, at Wellhausen udtrykkeligt har erklæret, at det meste og det bedste havde han lært fra Vatke. Det er ligeledes hævet over al tvivl, at Vatke var Hegelianer; men selv om det må medgives, at Wellhausen var mindre præget af den spekulative historiefilosofi end Vatke, har den udviklingslinie, han fastlagde for Israels historie, tydeligvis stærke lighedspunkter med Vatkes.

Det centrale i Johs. P.'s opgør med Wellhausen ligger dog i dennes udnyttelse af kilderne. Johs. P. vilde ikke benægte den kildekritiske metodes betydning, hvor det drejede sig om at fastslå begivenheder og ydre kendsgerninger; men det stillede sig anderledes, hvor det gjaldt skildringen af et folks kultur.

Johs. P. medgav, at Præsteskriftet i sin skematiske fortælling er præget af den senere jødedom, og at mange af dets love indeholder sekundære konstruktioner, der intet har at gøre med et levende folkeliv; men indimellem finder vi love, der ikke kan være skabt pludseligt efter folkets undergang, fordi de viser hen til et virkeligt folkeliv. Det gælder f. eks. bestemmelserne om »indløsning« (Lev. 25 i Hellighedsloven, der står nær ved Præsteskriftet). De forpligtelser, der påhviler den nærmeste slægtning, til at opretholde slægtens værdier, vidner om et samfund med tyngdepunktet i slægten. Det er derfor ikke en sen og vilkårlig opfindelse.

Love er formuleret sædvane, og de består, så længe forudsætninger for dem er tilstede. Det kan bero på et tilfælde, om de er nedskrevet, men det er — ifl. Johs. P. — også underordnet, og muligvis gælder de heller ikke mere på det tidspunkt, de er nedskrevet.

Der kan være skrevne love, som i virkeligheden ikke på noget tidspunkt har været gældende love, men kun en enkelt eller et mindretals lovprogram. Det bliver derfor i hvert tilfælde analysens opgave at påvise, om en lov er en fuldstændig teoretisk konstruktion, eller det er en bestemmelse, som hører hjemme i et levende samfund, og om man muligvis kan påvise, hvilken plads denne samfundsform har haft i Israels historie.

I stedet for at kunne ordne alt kildemateriale på en enkelt tidsbestemt linie må vi regne med en broget mangfoldighed af love og bestemmelser, hvor en klar sondring mellem gammelt og nyt er uigennemførlig. Det gælder de sociale love så vel som de kultiske i Præsteskriftet.

Noget tilsvarende forholder det sig med lovene i Deuteronomium. Vi får i dem et indtryk af livet, som det udviklede sig i de israelitiske bysamfund gennem århundreder efter indvandringen i kulturlandet. Man både lærte af kana'anæerne og reagerede mod påvirkningen fra dem. De love, som er nedfældet i dette skrift, har dannet sig efterhånden og er ikke skabt på et bestemt tidspunkt af en bestemt forfatter. Johs. P. var tilbøjelig til at opfatte Deuteronomium som et efterexilisk skrift, der har optaget en mængde love uforandret og udvidet dem med nyt stof.

Hvad angår de fortællinger, som i almindelighed er tillagt Jahvisten og Elohisten, gjorde Johs. P. gældende, at det er oplagt, at vi i dem finder en del gammelt stof, men at vi i dem også møder konstruktioner og spekulationer, som ikke udspringer af et naturligt folkeliv (f. eks. beregningen af retfærdighedens krav, Gen. 18, eller den ofte forekommende tanke om lønnen for lydighed mod Jahve). De mange anthropomorfer, som indgår i opfattelsen af guddommen, kan ikke tages som bevis på fortællingernes høje alder, men er i virkeligheden et meget intellektuelt raffinement.

Johs. P. hævdede således, at de værker, der gik under betegnelsen J, E, D og P, nok alle gengav stof, der stammede fra den gamle tid, men at de først fik deres endelige form i efterexilisk tid. Det lod sig ikke gøre at anbringe dem på en bestemt udviklingslinie. Snarere måtte de tages som sideordnede og gav tilsammen et billede af israelitisk kulturs brogede mangfoldighed. Den regelrette ordning af kildernes forskellige lag og redaktioner, som Wellhausen og hans tilhængere anså for mulig at gennemføre, beroede på en illusion.

Bind II af »Israel« (1934, eng. udg. 1940) behandler i første halvdel helligheden og dens bærer og i anden del hellighedens fornyelse og dens kilde. Til trods for de 14 år, der hengik siden fremkomsten af bind I,

virker andet bind som en ubrudt fortsættelse af det første, og tilsammen giver de forfatterens helhedsopfattelse af Det gamle Testamente. Han skildrer, hvorledes helligheden som en koncentreret og forhøjet sjælekraft indehaves af høvdinge, konger, profeter og præster, og ligesom de var fyldt med hellighedens kraft, var der også steder, som var præget af helligkraftens voldsomme koncentration. Når helligheden var mistet, skulde den genskabes, og det skete gennem ofre og kultiske fester. Det nye og afgørende ved Johs. P.'s behandling af disse spørgsmål (som naturligvis har været behandlet utallige gange af andre før ham, men ud fra andre forudsætninger), kommer, så vidt jeg kan se, klarest til udtryk i hans opfattelse af kultens betydning i det gamle Israel, og dette influerer på en hel række punkter, hvoraf nogle enkelte skal fremdrages her.

Den israelitiske salmesamling opfattedes almindeligvis tidligere — når vi ser bort fra den konservative, ortodokse opfattelse, der vilde henføre de fleste til David — som hjemmehørende i den efterexilske tid og for mange salmers vedkommende som anvendt til personlig opbyggelse. Hermann Gunkel tilførte salmeforskningen nye momenter ved at påvise ligheder mellem de israelitiske salmer og salmer hos Israels nabofolk, men han opfattede disse ligheder som litterære efterligninger. Johs. P. havde derimod ligesom Sigmund Mowinckel i Oslo blikket åbent for, at salmerne indgik i kulten i det forexilske tempel i Jerusalem, og i mange tilfælde fremgik det af salmerne selv, ved hvilke fester eller ofringer de hørte hjemme, om de f. eks. er klagesalmer i anledning af en national ulykke eller takkesalmer for en vunden sejr, og i begge tilfælde kan salmen have været ledsaget af et offer, som kongen har frembragt på folkets vegne o.s.fr. At kongen har indtaget en central position i kulten ved det første tempel, er for Johs. P. hævet over al tvivl, men der sker en gradvis indskrænkning i hans funktioner på dette område, og i efterexilsk tid er hans rolle helt overtaget af ypperstepræsten. Ved kongens regeringstiltrædelse afholdtes der, ligesom vi kender det fra Ægypten og Babylonien, en fest, hvorunder kongen blev hyldet, endda i vendinger som viser, at han har været opfattet som guddommelig. I Israels naboriger afholdtes tillige årlige fester, hvor gudens fornyede overtagelse af magten blev fejret, og gudens rolle var overtaget af kongen. Hvor meget af dette, der vandt indpas i Israel, ved vi ikke bestemt. Johs. P. afviser, at kongen har overtaget Jahves rolle og er blevet fejret som en døende og igen opstående konge. Den stadige betoning af Israels gud som en levende gud modsiger dette. Johs. P. udtaler sig også betydeligt forsigtig-

gere i spørgsmålet om en Jahves tronbestigelsesfest, som Mowinckel har søgt at påvise i sit stort anlagte værk om salmerne.

For Johs. P. er påsken decideret årets vigtigste fest i det gamle Israel. Sandsynligvis er der i påsken forenet to fester, nemlig de usyrede brøds fest og den egentlige påskefest med slagtingen af lammene. Denne sidste går tilbage til Israels nomadetid, mens den førstnævnte først er kommet til, da Israel efter indvandringen i Kana'an blev et agerdyrkende folk. Da slagtingen af de nyfødte lam og modningen af de første bygaks tidsmæssigt falder nogenlunde sammen, er det forståeligt, at de to fester blev slået sammen til én fest, men denne rummer i sig ikke blot disse momenter, der hører sammen med årets cyclus; i den indgår tillige mindet om de historiske begivenheder, hvorved folket blev til. Der sker i påskennatten en genoplevelse af påskens indstiftelse i Ægypten og af folkets påfølgende udvandring. Johs. P. mener ligefrem, at vi i Ex. 1—15 har selve påskens festlegende, vel ikke i sin oprindelige form, men med senere indskud og bearbejdelser. Han forestiller sig den oprindelig opført med mimiske handlinger og recitationer, fordelt på flere roller. Hans ekskurs om dette spørgsmål må betegnes som noget af det mest originale, der overhovedet er skrevet om den israelitiske påske.

Ligesom i første del af »Israel« påviser han i anden del, at der er vigtige områder, hvor der er sket en tydelig udvikling i folkets tænkemåde. I enkelte tilfælde kan vi endda se, hvorledes noget helt nyt bryder frem med en enkelt person og sætter sig spor i den kommende tid. Dette har Johs. P. påvist for Davids vedkommende ved et ræsonnement, som ved første øjekast virker overraskende, men ved nærmere eftertanke er vanskeligt at komme udenom. I 2 Sam. 11 fortælles, at Jahve ramte det barn, Urias' hustru Batseba havde født David, med sygdom. David tog sig dette overordentlig nær og forsøgte at påvirke Gud for barnet ved at faste og overnatte på jorden. Men barnet døde efter 7 dages forløb, og så snart David hørte dette, tvættede og salvede han sig, tog andre klæder på og gik ind i Jahves hus og bad, hvorpå han gik hjem, forlangte at få mad og spiste. Da hans omgivelser undrede sig over hans opførsel, henviste han til, at der var en mulighed for at indvirke på Jahve, så længe barnet levede, men at det nu var forgæves. Vi kan altså se, at man i den gamle tid har betragtet fasten og de andre sørgeskikke som noget normalt efter dødsfald, hvorimod David vil gøre disse foranstaltninger til midler til at opnå noget. I sin konsekvens giver det en helt ny indstilling, som nødvendigvis må påvirke hele offerkulten.

Det centrale i kulten blev at lovprise Jahve og vinde hans velbehag,

men herfra var der ikke noget langt skridt til at erklære alt, som gik ud over anråbelse og lovprisning, for overflødigt. Det er dette, der sker hos profeterne, når de i kampen for det ægte israelitiske retter det ene voldsomme angreb efter det andet mod offerkulten. Det er omtvisteligt, om de helt har villet afskaffe offerkulten, men de har i hvert fald afgjort lagt hovedvægten på indskærpelse af opfyldelse af lovens krav om retskaffenhed over for alle nødlidende og forurettede, og ved at betone kravet om ret adfærd og ydmygt sindelag gav de opfyldelse af loven en selvstændig betydning. Det betød en ændring i kulturen og en løsrivelse fra bundethed til naturen, men det indebar også, at folket i exilet og sidenhen kunde opretholde et israelitisk samfundsliv uden for det land, hvori det var blevet udformet.

De to bind af »Israel« blev anmeldt i to meget lange anmeldelser af Johs. P.'s gamle lærer i faget, professor J. C. Jacobsen (Teol. Tids. 1921 og 1935). Anmelderen beskriver værket som et fremragende og meget fortjenstfuldt arbejde, der har beriget dansk videnskabelig litteratur, og han har mange lovord tilovers for Johs. P.'s viden, nøjagtighed og beherskelse af faget. Alligevel er det tydeligt, at J. C. Jacobsen er for meget litterærkritiker af den gamle skole til at give sin uforbeholdne tilslutning til forfatterens videnskabelige metode og resultater. Han vilde være meget betænkelig ved, at mindre habile forskere anvendte den samme metode. Frants Buhl var næppe heller ubetinget begejstret for bogen. Derimod var modtagelsen betydelig mere positiv hos det yngre slægtled, hvoraf først og fremmest Flemming Hvidberg skal nævnes som den, der både fagligt og personligt stod Johs. P. nærmest. Også i Sverige, og særlig blandt Upsalienserne, blev mange af de yngre forskere inspirerede af de tanker, som var fremsat i »Israel«. Den engelske oversættelse af »Israel« gjorde dette værk kendt verden over blandt gammeltestamentlige videnskabsmænd, og i årenes løb er næppe noget enkelt værk blevet så hyppigt citeret, dog uden at de to centrale spørgsmål om kilderne til Pentateuken og påskelegenden er almindeligt accepterede. Så godt som alle større værker om Det gamle Testamente hylder stadig den traditionelle opfattelse med teorien om de fire kildekrifter J, E, D, P i Pentateuken. Først i de allersidste år synes der at være tegn på et nybrud med tanker, som tildels ligger på linie med Johs. P.'s og måske kan føre til en nyvurdering af hele kilde spørgsmålet (se R. Rendtorff: *Das überlieferungsgeschichtliche Problem des Pentateuch*, 1977).

Der hengik som før nævnt 14 år mellem udsendelsen af første og andet bind af »Israel«. De mellemliggende år havde været indholdsrige, og

der var sket store forandringer i Johs. P.'s liv og stilling. Vinteren 1920—21 tilbragte han i Orienten på studierejser, størstedelen af tiden i Kairo, men også en del af tiden i Palæstina og Syrien. I Kairo drev han studier inden for Islam under vejledning af indfødte lærere, og han lærte, hvad det efter orientalsk opfattelse vil sige at kunne en lektie: man skal kunne det hele udenad, hvad der ikke altid faldt ham lige let, nu da han var kommet ud over sin første ungdom. Han lagde sig efter moderne arabisk og erhvervede sig et førstehånds kendskab til Islams kultur. En første frugt heraf er hans lille skrift »Al-Azhar. Et muhammedansk universitet«, 1922. Bogen hviler på regelmæssige besøg i Azharmoskeen og stadig omgang med lærere og studerende ved det til moskeen knyttede universitet. Desuden har han foretaget indgående studier af arabiske kilder til denne moskes næsten tusindårige historie. Han viser, hvorledes Islam omfatter alt i livet. Der er intet skel mellem det religiøse og det politiske. Da politik og administration angår ledelsen af Allahs menighed, omfattes disse områder af religionens forordninger. Derved bliver moskeen ikke alene det sted, hvor gudstjenesten holdes, men også centret for studier i videste forstand. Disse spørgsmål har han igen behandlet i en kæmpestor artikel i Enzyklopaedie des Islam, under ordet »Masdjid«, 1930 (revid. til ny udgave). Redaktionen protesterede i første omgang mod omfanget, men da Johs. P. insisterede på, at den skulde trykkes uafkortet, fik han omsider sin vilje.

Efter hjemkomsten fra studieopholdet i Orienten indgik han i 1921 ægteskab med cand. mag. Thora Gertz, en datter af professor, dr. phil. M. Cl. Gertz. Hun blev ham en uvurderlig støtte. Ulykkeligtvis døde hun allerede i 1947. Det var et tab, han aldrig kom over.

I 1921 søgte han det ved Fr. Buhls afgang ledige professorat i semitisk-østerlandsk filologi og blev udnævnt til dennes efterfølger i 1922. Undervisningen i hebraisk for begyndere blev dengang givet af professoren i semitisk filologi (først langt senere af en assistent). Johannes Pedersen havde selv i sit rusår fulgt Fr. Buhl og oplevet, hvorledes han begyndte med at gennemgå grammatikken i forelæsningsform, hvorefter han gik over til tekstlæsning og forudsatte, at de studerende kunde grammatikken. Selvom Johs. P. i meget høj grad lagde vægt på det videnskabelige niveau ved al universitetsundervisning, var han klar over, at tiden var løbet fra den undervisningsform, som Buhl havde praktiseret. Jeg var selv med på det allerførste hold, som Johs. P. havde i hebraisk i efterårssemestret 1922, og husker tydeligt, hvorledes han gjorde sin entré. På slaget 14.15 trådte han hurtigt ind i auditorium nr. 1 og bevægede sig

med lange, spændstige skridt op på det høje kateder og fængslede os straks lige fra det første øjeblik ved den måde, hvorpå han talte om det sprog, vi skulde indføres i. Som hjælpemidler fandtes der dengang kun en dansk oversættelse af en hebraisk grammatik på tysk, og denne tilfredsstillende langt fra Johs. P. Meget måtte derfor forklares mundtligt, og allerede ved denne gennemgang indviede han sine studenter i de nye synspunkter, han anlagde på den hebraiske grammatik og syntax. 4 år senere (1926) udgav han sin »Hebræisk grammatik«, som siden er udkommet i talrige, praktisk talt uændrede oplag. Som naturligt er, gav navnlig syntaxen muligheder for nye synspunkter. Også her mærkede man, at Johs. P. forsøgte at forstå sproget som udtryk for folkets særlige tænke-måde. I dette lys skal hans opfattelse af de hebraiske »tempora« som aspekter ses.

Det var forholdsvis sjældent, at Johs. P. udgav rent sproglige arbejder. Ved siden af hans hebraiske grammatik kan nævnes allerede fra hans tid som docent en afhandling om Hans Tausens oversættelse af Mosebøgerne (Teol. Tids. 1917). Gennem en detailleret analyse påviser han her, at Tausen har oversat fra den hebraiske grundtekst under benyttelse af Luthers tyske oversættelse. Han hævder, at Tausen har kunnet lige så meget hebraisk som Luther, men ingen af dem særlig meget.

Af andre rent filologiske arbejder kan nævnes en stor artikel om de semitiske sprog (Reallexikon der Vorgeschichte, 1928), hvori han på overlegen måde viser sit indgående kendskab til samtlige semitiske sprog, samt en mindre afhandling om den fönikiske indskrift fra Karatepe (Act. Orient. 1950). Hans afhandling »Inscriptiones Semiticae Collectionis Ustinowianae« (Oslo, 1928) er først og fremmest en tydning af forskellige vanskeligt læselige indskrifter på hebraisk, syrisk og arabisk med dertil hørende sproglige forklaringer, men han giver tillige et væld af historiske oplysninger om personer og forhold, hvortil der hentydes i indskrifterne. Som regel foretrak han at skrive om emner, hvor filologien ikke var det primære formål, men kun et hjælpemiddel. Den moderne lingvistik lå ham ganske afgjort fjernt.

Ved Københavns Universitet var der fra Mehrens og Buhls tid tradition for, at professoren i semitisk-østerlandsk filologi lagde hovedvægten på arabisk i varetagelsen af faget. Denne tradition videreførtes af Johs. P. Meget jævnligt afholdt han begynderkursus i arabisk, men også i aramaisk og syrisk. Kursus i hebraisk for begyndere afholdt han selv de første år af sin professortid, fik senere en bevilling af Carlsbergfondet til at lade dette kursus afholde ved en assistent. Ved kurserne i arabisk, ara-

maisk og syrisk anvendte han en metode, hvis virkninger måske ikke har været ham helt bevidst, men ikke destomindre aldrig udeblev. Han gik frem med stormskridt for at komme ud over begynderstadiet, og selv om kurset var startet med et ret betydeligt antal studerende, skrumpede det efter ganske kort tids forløb ind til nogle få. Med disse fortsatte han semester efter semester, så længe de ønskede at blive ved. Hans undervisning var altid præget af stor saglighed, og selv om begynderne alene på grund af hans store faglige viden ikke kunde undgå at føle en stor afstand mellem lærer og elever, mindskedes denne afstand, efterhånden som de gjorde fremskridt i de emner, han underviste i. Han var altid lydør over for opfattelser, der afveg fra hans egne. Helst læste han med de viderekomne studerende i sit eget hjem, hvor han indviede dem i den litteratur, som var relevant for alle de forskellige problemer, som kunde dukke op i timerne.

Hans egne studier koncentrerede sig i årene efter overtagelsen af professoratet i semitisk filologi inden for arabistikken væsentligt om Islams kultur og herunder især om religionen. I 1923 udgav han i den af Poul Tuxen redigerede serie »Verdensreligionernes Hovedværker i Oversættelse« bindet »Muhammedansk Mystik«. Foruden en meget kyndig indledning indeholder dette bind oversættelse af både ældre og yngre repræsentanter for sufismen. Enhver, der har beskæftiget sig blot en smule med muhammedansk mystik, ved, hvor vanskeligt tilgængelige disse tekster er. Johs. P. viser gennem sin oversættelse sin indlysende rigtige forståelse af dette særprægede billedsprog, hvor mystikerne i deres digte eller prosa snart benytter billeder som en vinrus til at beskrive sjælens svimlende oplevelser, snart henter ord og billeder fra det erotiske område til at udtrykke ekstasen og den fremadskridende vandring til forening med guddommen.

En samlet fremstilling af Islam, dens tilblivelse og udvikling har han givet i »Illustreret Religionshistorie«, udg. af Edv. Lehmann, 1924. Trods den begrænsede plads, der er overladt til fremstillingen, er det lykkedes ham både at udrede de komplicerede historiske og religiøse forudsætninger for Islams opståen og at tegne et klart billede af profeten selv og hans virke, og i tilslutning hertil skildrer han i store træk udviklingen inden for Islam efter profetens død, da der på grundlag af Koranen og overleveringen efterhånden udformedes et stort system (*fiqh*), der havde til formål at omfatte alle sider af livet med detaljerede bestemmelser, så at man nøje kunde vide om enhver handling, om den var påbudt, tilrådet, ligegyldig, frarådet eller forbudt. Fremstillingen omfat-

ter også de forskellige dogmedannelser og sekter, der er opstået i tidens løb helt op til nyere tid. Ikke mindst i disse afsnit udmærker fremstillingen sig kendeligt fra de andenhånds skildringer, som ikke sjældent findes i de populære religionshistorier. Hele fremstillingen indgår med få ændringer i den af Johs. P. selv redigerede »Illustreret Religionshistorie«, 1948, og igen i »Illustreret Religionshistorie«, redigeret af Jes Peter Asmussen og Jørgen Læssøe, 1968 (tysk udgave 1971—75). Det er påfaldende, at skildringen i de to sidste værker intet har om Islam i den allernyeste tid med de store forandringer, der er sket under og efter anden verdenskrig. Måske er grunden hertil, at Johs. P. har set sig ude af stand til at skildre de sidste halvthundrede år, fordi han aldrig kom tilbage til Nærorienten siden sit lange ophold i 1920—1921. Et gensyn med de lande, hvori studieopholdet i sin tid havde været så inspirerende på hans forskning, vilde uden tvivl have beredet ham svære skuffelser på grund af de forandringer, som var indtruffet på mangfoldige områder. Det middelalderlige præg, som endnu dengang var over mangt og meget, var i de forløbne år stærkt reduceret.

I »Illustreret Religionshistorie« fra 1948 var som et helt nyt afsnit optaget en fremstilling af kana'anæisk religion, skrevet af Johs. P. selv. Indtil de franske udgravninger i 1929 og følgende år i ruinhøjen Ras Shamra (oldtidsbyen Ugarit) ved Syriens kyst omtrent øst for spidsen af Kypem var det meget begrænset, hvad man vidste om kana'anæernes religion og i det hele taget om deres kultur. Det væsentligste, man vidste herom, havde man fra Det gamle Testamente og især fra profeternes skarpe angreb på kulten. Det lå i sagens natur, at det, man kunde uddrage af disse polemiske udfald, måtte tages med et vist forbehold. Men med de omfattende tekstfund fra Ras Shamra fik man indgående kendskab til et kana'anæisk præget bysamfund og dets religion. Den vigtigste gruppe af teksterne er — som Johs. P. rigtigt har set — næppe kulttekster i egentlig forstand, sådan som vi kender dem fra babylonisk område, men er snarere at betegne som myter, der har forbindelse med årets cyklus med en regntid, hvor guden Ba'1 hersker, indtil hans herredømme afløses af tørketiden og guden Mots overtagelse af magten. Øverst står guden El, som opretholder balancen i naturen, og vi hører desuden om talrige andre fra Det gamle Testamente velkendte guder og gudinder, hvoriblandt Dagon, Anat, Ashera og Astarte er de mest fremtrædende.

Det nye, som man først og fremmest kan uddrage af disse tekster fra det gamle Ugarit, ligger i erkendelsen af, at de israelitiske stammer, der indvandrede i Kana'an ca. 1200 f. Kr. (omtrent samme tid som Ugarit-

teksterne stammer fra), har optaget endnu mere fra det kana'anæiske milieu, end man hidtil havde anet. De har i vid udstrækning overtaget normer og idealer, som indgik i den gammeltestamentlige religion. Til disse sidste hører kongeidealet, der blev baggrunden for Israels messiasforventning. På andre, væsentlige punkter måtte israeliterne vedblivende stå i kampstilling over for den kana'anæiske religion. Det gælder så vigtige bestanddele af den kana'anæiske kultus som gudens død og opstandelse. Også den vidt udbredte seksualkultur ved helligstederne måtte blive en anstødssten for den israelitiske religion.

Johs. P. havde allerede i en længere artikel i Berytus 1941 om den såkaldte Keret-tekst beskæftiget sig med disse fund og ydet et meget væsentligt bidrag til at rette forskningen op, efter at den var kommet på vildspor som følge af udgiveren Virolleauds og flere andres fortolkning af denne tekst. Man havde fortolket den rent historisk og fundet hentydninger til Abrahams fader Terah og forskellige kampe, som skulde have fundet sted på navngivne lokaliteter, mellem forskellige israelitiske stammer og deres modstandere. Johs. P. påviste på overbevisende måde, at teksten hverken er myte eller historie i sædvanlig forstand, men bevæger sig på et område mellem det mytiske og historiske. Keret er urkongen, som drager ud på frierfærd, ikke på et hærtog, og temaet i teksten er sikringen af dynastiets beståen ved det ægteskab, som Keret skal indgå for at få en tronarving.

Den fremstilling af Islam, som Johs. P. først skrev til E. Lehmanns »Illustreret Religionshistorie«, 1924, var i snævre forstand en skildring af Islam som religion; men da religionen i ganske særlig forstand har haft betydning for hele den af Islam prægede kultur, var det kun naturligt, at han gjorde denne kultur som helhed til genstand for sine studier. En frugt heraf foreligger i hans bog »Islams Kultur«, 1928. Selvom dette værk ikke kvantitativt kan måle sig med »Israel«, der er hans hovedværk inden for den gammeltestamentlige forskning, er »Islams Kultur« i mange henseender det mest beundringsværdige arbejde, han har skrevet. Det behandler historisk-politiske emner som Islams verdenserobring, kalifatet og kampen om herredømmet, økonomisk-politiske spørgsmål som beskatningen, administration og erhvervsliv, rettergang og hele jurisprudence o.m.a. Til hvert eneste af disse afsnit må han have foretaget dybtgående kildestudier, som forudsætter en eminent beherskelse af det arabiske sprog. Fra hans øvelser i arabisk omkring denne tid mindes jeg, at han allerede dengang ikke alene sad inde med et enormt gloseforråd, men også med stor lethed læste selv de vanskeligste konstruktio-

ner inden for alle litteraturens grene og tillige havde en fint udviklet sans for sprogets nuancer. Hans afsnit i »Islams Kultur« om den arabiske litteratur viser, at han i en meget tidlig alder må have haft en så omfattende læsning, som mange først erhverver sig gennem et langt liv.

Endnu et resultat af hans studier inden for Islams kultur foreligger i hans afhandling »Den arabiske bog«, 1946, som er udgivet af »Forening for Boghaandværk«. Det er en historisk skildring, og han går helt tilbage til førislamisk tid og gør rede for skriftens udvikling og betydning i denne periode. I Islam får bogen en betydning som i ingen anden religion. Bogen i egentligste forstand er Koranen, som ord til andet er Guds ord i bogstaveligste betydning. Derfor er den evig og uskabt. Den har eksisteret fra evighed af på arabisk og er åbenbaret af Allah for profeten Muhammed. Den er et under af sproglig fuldkommenhed, som den lyder på arabisk, og kan derfor egentlig slet ikke oversættes. Den kan ikke overgås, men er det ideal, som al efterfølgende arabisk litteratur forsøger at efterligne som forbillede. I enkeltafsnit gør Johs. P. rede for skrivere og boghandlere, skrivemateriale, den arabiske skrift, bogmaleri, bogbind, biblioteker og endelig den trykte bog, som først meget sent vandt indpas i de arabiske lande.

Efter sigende skal det være den bog, Johs. P. har været glædest for at skrive. Det lyder højst troligt. I hvert fald mærker man under læsningen af den, at han ikke blot har haft sans for en bogs indhold, men også for dens udstyr. Det stemmer godt med, at han i sine yngre dage i sin fritid havde givet sig af med indbinding af bøger og derfor forstod at vurdere en smuk indbinding. Hans egen imponerende bogsamling var også i den henseende forbilledlig.

Selv om Johs. P. efter afslutningen af sit hovedværk »Israel« nok kunde føle, at han havde sagt, hvad han havde trang til at sige om Det gamle Testamente, kom han dog lejlighedsvis tilbage hertil i mindre afhandlinger. Som et eksempel på, hvorledes han kunde tage et emne op, som ofte var behandlet tidligere, og dog sige noget væsentligt om det, skal fremdrages hans bidrag til Festskriftet for Sigmund Mowinckel i 1955 om »Menneskets fald« (The Fall of Man) ud fra Gen. 2—3. Hovedpunkter i fortællingen er forståelsen af den erkendelse, som manden og kvinden fik ved at spise af kundskabens træ, den forandring der skete i deres liv, og den rolle, som slangen indtog som forfører. Johs. P. hævdede (over for Gunkel), at erkendelsen ikke i første række kunde vedrøre den seksuelle forskel på de to køn. Denne erkendelse var allerede givet ved kvindens skabelse, således som det fremgår af Adams ord ved

synet af kvinden. Ved at spise af kundskabens træ fik manden og hans hustru evnen til at skelne mellem godt og ondt, d.v.s. de fik visdom (hebr. *ḥākmā*). Jahve frygtede derfor, at menneskets selvstændighed vilde blive så stor, at det vilde frigøre sig fra ham. Som et minimum medførte dette, at mennesket ikke som et lille barn vilde gå nøgen uden klæder, men skammede sig for sin nøgenhed. Det, som nu skilte mennesket fra at være Gud lig, var det evige liv. Derfor drev Gud dem ud af Edens have, for at de ikke også skulde spise af livets træ. Ved uddrivelsen beholdt mennesket evnen til at skelne mellem godt og ondt, men de ydre kår ændredes. Manden fik besværet med at skaffe føden ved at dyrke jorden, d.v.s. han underkastedes de vilkår, man har som agerdykker i et land som Palæstina, der er afhængigt af regnen, i modsætning til et land, hvor der er vand nok til at overrisle jorden og leve af frugter og urter. Kvinden fik besværlighederne ved svangerskab og barnefødsler, og slangen måtte, som det hedder, »gå på sin bug og æde støv« og leve i fjendskab med mennesket.

Til sammenligning inddrog Johs. P. den babylonske Adapa-myte. Den vise gud Ea havde skabt Adapa og givet ham visdom, men ikke evigt liv. Adapa kunde have opnået evigt liv, hvis han havde taget imod en livets spise og drik, som guden Anu tilbød ham; men han turde ikke tage imod den, fordi Ea med falskhed havde advaret ham imod den og sagt, at det var dødens spise og drik. En lignende tanke findes også i Gilgamesh-eposet.

Vi ser tydeligt forskellen fra Det gamle Testamente. I den babylonske myte skænker skaberguden mennesket visdom, men denne er nægtet mennesket i Gen. 2—3, og mennesket opnår den først ved en overtrædelse af et forbud med den deraf følgende straf. Først i senjødedommen skifter fortællingen helt karakter. Adams overtrædelse af forbudet bliver en synd, der har medført menneskets dødelighed og nedarvede syndighed, og slangen identificeres med djævelen. Således også i Det nye Testamente og den islamiske tradition. I festskriftet for H. H. Rowley (fra 1955) behandler han til dels det samme tema i en artikel om »visdom og udødelighed«.

Det sidste større, videnskabelige arbejde, som Johs. P. fik udgivet, er den arabiske mystiker al-Sulami's *kitāb ṭabaqāt al-ṣūfiyya*, Leiden 1960. Dette værk består af korte biografiske notiser om 105 fremstående mystikere med anførelse af karakteristiske udtalelser af dem. De er delt efter tidsaldre i 5 klasser, deraf navnet *ṭabaqāt al-ṣūfiyya* d.v.s. Sufiernes klasser. Forarbejdet til denne statelige udgave gik tilbage til 1926, da Johs. P.

med publikation for øje afskrev et manuskript af al-Sulami, beroende i British Museum. Louis Massignon tilbød at publicere det i en af ham redigeret tekstrække af islamiske mystikere. Manuskriptet lå allerede klart til trykning i 1928, men på grund af forskellige uforudsete forsinkelser lykkedes det ikke at få værket ud inden anden verdenskrig, og bagefter måtte det hele tages op fra grunden. Da det endelig var i orden til trykning, udkom der i Kairo en udgave, som tog hensyn til 3 af Johannes Pedersen ikke kendte manuskripter. Efter at have fået kopier af disse og indarbejdet afvigende læsemåder i disse i det tekstkritiske apparat kunde han endelig i 1960 udsende sin udgave. Der kan næppe herske tvivl om, at denne udgave, ikke mindst på grund af indledningen, vil være den, som man i eftertiden vil lægge til grund for studiet af denne for vort kendskab til islamisk mystik så betydningsfulde forfatter.

Ligesom Johs. P. lejlighedsvis leverede meget værdifulde bidrag til den gammeltestamentlige forskning gennem koncentrerede mindre artikler ved siden af sine større værker, var det samme tilfældet inden for arabistikken. Her skal blot nævnes to afhandlinger vedrørende to mystikere. Den ene afhandling giver en oversættelse og fortolkning af et digt af den berømte mystiker al-Ghazālī (*Le Monde Oriental*, 1931). Den anden tegner et billede af den tunesiske mystiker Abū ʿUthmān al-Maghribī og sammenligner udviklingen af mystikken inden for den østlige og den vestlige del af den arabiske verden (i festskriftet for Lévi-Provencal, 1962).

Johs. P.'s usædvanlige videnskabelige format var anerkendt både blandt gammeltestamentlige forskere og semitister verden over. Han var æresdoktor i Lund, Manchester og Glasgow og medlem af en snes videnskabelige akademier og selskaber. På sin 70 års-dag fik han overrakt et festskrift, skrevet af fagfæller, elever og venner (blandt disse sidste Niels Bohr). Han blev indvalgt i Det kongelige danske Videnskabernes Selskab i 1924, blev formand for den historisk-filosofiske klasse 1942 og var Selskabets præsident 1963–69.

Allerede som docent kom han ind i administrativt arbejde som medlem af konsistorium 1919–22 og igen 1928–33. Ved rigsarkivar Erslevs afgang som formand for Carlsbergfondets direktion blev Johs. P. medlem af direktionen og var formand for denne 1933–55, den længste tid endnu nogen i fondets historie har været formand. Han var tillige medlem af bestyrelsen for Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg 1926–55 og for Rask-Ørsted fondet 1950–55. Da han valgtes til formand for Carlsbergfondets direktion i 1933, frasagde han sig forskellige tillidshverv ved universitetet, bl. a. som medlem af konsistorium. Efter

opfordringer indtrådte han i universitetskommissionen af 1935. Han deltog med interesse i dette arbejde og søgte særlig at bidrage til, at det frie studium i så vid udstrækning som muligt blev bevaret ved universitetet trods tidens stærke tendens i modsat retning.

Som formand for Carlsbergfondets direktion blev der i over tyve år stillet meget store krav til hans administrative evner. Undertiden har han nok med lidt vemod beklaget, at dette skete på bekostning af hans videnskabelige arbejde. Det kan forekomme andre ufatteligt, at han alligevel i disse år nåede så meget, som han gjorde. Kun en begrænset del af arbejdet i Carlsbergfondet bestod i at behandle ansøgninger om bevillinger af fondets midler til videnskabeligt arbejde. Når man kender hans samvittighedsfuldhed over for enhver opgave, han påtog sig, kan man også forestille sig, hvorledes han har varetaget dette hverv. Han var sig bevidst, at han desuden havde hovedansvaret for overledelsen af Carlsberg Bryggerierne, for administrationen af fondets formue, for ordningen af spørgsmål, som kunde opstå ved forholdet mellem fondet og dets afdelinger, for forholdet til De forenede Bryggerier, for overledelsen af Carlsbergfondets biologiske institut, for forholdet mellem fondet og stifternes descendens o.m.a.

Under krigen var han stærkt bekymret for Carlsbergfondets og bryggeriernes skæbne. Underhånden havde han fået at vide, at der var stærke kræfter i bevægelse, for at besættelsesmagten skulde gribe ind i Carlsbergfondets virksomhed. Lykkeligvis skete dette ikke.

Han har givet en skildring af Carlsbergfondets og dets forskellige institutioners virksomhed på fransk i tidsskriftet »Le Nord«, 1941. Den blev udvidet til en bog med titlen »Carlsbergfondet«, der udkom på 200-årsdagen for Videnskabernes Selskabs stiftelse d. 13. nov. 1942 (revid. eng. udg. 1956).

Fra alle sider har han høstet den største anerkendelse for den dygtighed og retlinethed, hvormed han har udført sit administrative arbejde til gavn for dansk videnskab. Ved sin udtræden af Carlsbergfondets direktion fik han tildelt Storkorset af Dannebrog. Betegnende for sit syn på videnskaben valgte han som motto *magnum in parvo apparet*.

For at få mere tid til sin forskning tog han sin afsked fra universitetet allerede i 1950. I de senere år var det navnlig Videnskabernes Selskab, der optog ham, også efter at han var gået af som præsident. Han forsømte meget nødtigt noget møde i Selskabet. Han havde aldrig dyrket selskabelighed i større stil og gjorde det endnu mindre efter sin kones død, men han nød ganske afgjort samværet med kollegerne i Videnska-

bernes Selskab. I mange år spiste han ugentlig frokost med Carlsberg-fondets direktion efter sin afgang fra formandsposten.

Han kunde virke noget reserveret i sit væsen. Af offentligheden var han ikke meget kendt. Han skrev så godt som aldrig i aviserne. Populærisering af videnskab tiltalte ham vist egentlig ikke.

Han gav sidste gang en meddelelse i Videnskabernes Selskab d. 14. maj 1971 om Moskeen, dens tilblivelse og historie. Det var ham magtpåliggende at gøre rede for sin omarbejdelse af artiklen om Moskeen, som han havde skrevet til førsteudgaven af Enzyklopaedie des Islam. Han var da stærkt mærket af sygdom. Gennem flere år havde han været gangbesværet af gigt, havde også gentagne gange haft lungebetændelse. Han mødte sidste gang i selskabet d. 27. okt. 1972. Nogen tid efter måtte han indlægges på et plejehjem. Efterhånden blev det umuligt for andre end den allernærmeste familie at få kontakt med ham. Han døde d. 22. dec. 1977 94 år gammel. Hans navn vil blive holdt i ære i vort selskab.

Fortegnelse over Johannes Pedersens trykte arbejder

Fortegnelsen er ikke fuldstændig med hensyn til opførelsen af de artikler, Johannes Pedersen har skrevet i værker som Salmonsens Konversationsleksikon, Kirke-Leksikon for Norden, Enzyklopädie des Islam (både førsteudgaven og den endnu uafsluttede nye udgave) og den kortere Handwörterbuch des Islam. Kun nogle af de større og mere betydningsfulde artikler er anført. I årenes løb har Johannes Pedersen også skrevet en del korte notitser – ofte kun nogle få linier – i Acta Orientalia om nyere litteratur. Noget tilsvarende gælder Der Islam, til hvis »Kritische Bibliographie« han har skrevet adskillige bidrag, hyppigst på ganske få linier. Da de ikke er egentlige anmeldelser, er de her udeladt. Heller ikke hans indlæg i Soraner-Bladet er anført.

Forkortelser:

- A.O. = Acta Orientalia.
 E.I. = Enzyklopädie des Islam, I–IV, Leiden & Leipzig, 1913–1934.
 E.I., N.E. = The Encyclopaedia of Islam, New Edition, Leiden & London (1954), 1960 ff.
 G.D.M. = Gads danske Magasin.
 H.I. = Handwörterbuch des Islam, Leiden, 1941.
 J.P.O.S. = Journal of the Palestine Oriental Society.
 K-L.N. = Kirke-Leksikon for Norden, (Aarhus), København, 1900–1929.
 N.T.T. = Norsk teologisk tidsskrift.
 O.L.Z. = Orientalistische Literaturzeitung.
 O.V.S.V. = Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Oversigt over Selskabets Virksomhed.
 R.V. = Reallexikon der Vorgeschichte.

- S.K. = Salmonsens Konversationsleksikon, anden Udgave, Bd. I–XXVI, København, 1915–1930.
- T.T.D.F. = Teologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke.
- Z.A.W. = Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.
- Z.D.M.G. = Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft.
- 1909 Sammen med Edv. Lehmann: *Bibelbog for Skole og Hjem, Uddrag af Bibelen i ny Oversættelse*, Kbh., 1909.
- 1910 Oversættelse af *Ruths Bog* og *Esters Bog*, i: Det gamle Testamente oversat af Fr. Buhl m. fl., Kbh., 1910.
- 1912 *Den semitiske Ed og beslægtede Begreber samt Edens Stilling i Islam* (disputats), Kbh., 1912. Udvidet tysk udgave: *Der Eid bei den Semiten in seinem Verhältnis zu verwandten Erscheinungen sowie die Stellung des Eides im Islam*, Strassburg, 1914.
Afsnittet om *Islam* i Edv. Lehmann: *Textbuch zur Religionsgeschichte*, Leipzig, 1912, s. 135–170 (andet oplag, 1922, s. 341–382, her sammen med Aug. Fischer og Friedrich Rosen).
- 1914 *Centralarabien og Wahnåbiterne*, i: Nordisk tidsskrift, 1914, s. 391–418.
Sammen med Edv. Lehmann: *Der Beweis für die Auferstehung im Koran*, i: *Der Islam*, V, 1914, s. 54–61.
Anmeldelse af Eduard Meyer: *Ursprung und Geschichte der Mormonen. Mit Exkursen über die Anfänge des Islams und des Christentums*, Halle, 1912, i: *Der Islam*, V, 1914, s. 110–115.
- 1915 *Gammeltestamentlig Skepticisme*, i: *Edda*, 1915, s. 273–315. Omarbejdet med tilføjelser i fransk oversættelse: *Scepticisme Israélite*, Paris, 1931, i: *Cahiers de la Revue d'Histoire et de Philosophie religieuses*, publiés par la Faculté de Théologie protestante de l'Université de Strasbourg.
- 1915–1930 Artiklerne *Abel*, *Abraham*, *Adam*, *Frants Buhl*, *Hebræer*, *hebræisk Litteratur*, *hebræisk Skrift*, *hebræisk Sprog*, *Herodes*, *Jesaja*, *Jeremia*, *jødisk Litteratur*, *Israel*, *Moses*, *Pentateuchen*, *Profet*, *Zion*, i: S.K., bd. I–XXVI, Kbh., 1915–1930.
- 1916 Anmeldelse af Bernhard Duhm: *Das Buch Jesaja, übersetzt und erklärt*, 3. verbesserte und vermehrte Auflage, Göttingen, 1914, Frants Buhl: *Jesaja, oversat og fortolket*, 2. omarbejdede Udg., Kbh. & Kria., 1912, id.: *Det israelitiske Folks Historie*, 5. ændrede Udgave, Kbh. & Kria., 1915, I. K. Ryge Jensen: *Jesaja Cap. 1–12*, oversat af Prof. Dr. Fr. Buhl, indledet og forklaret, 2. omarbejdede Udg., Kbh. & Kria., 1911, id.: *Amos og Hosea*, *ibid.*, 1914, id.: *Jesaja, Mika, Sefanja og Nahum*, *ibid.*, 1915, H. P. A. Borella: *18 gammeltestamentlige Psalmer, en sproglig Kommentar*, Kbh., 1913, N. F. S. Dahl: *Leksikalsk og grammatikalsk Analyse til Jesajas Bog*, *ibid.*, 1914, i: T.T.D.F., III, 7, 1916, s. 223–237. Endvidere anmeldelse af Erik Stave: *Israels Historia*, Stockholm, 1916, Hermann Gunkel: *Israels Profeter*, oversat av Sigmund Mowinckel, Kria. 1916, id.: *Hvad har det gamle Testamente at si for nutiden?* oversat af Sigmund Mowinckel, Kria., 1916, Ignaz Goldziher: *Islam fordum og nu. Studier i Korantolkningens Historia*. Olaus Petri-Föreläsningar, översat av Tor Andræ, Stockholm, 1915, i: T.T.D.F., 7, 1916, s. 302–311.

- 1917 *Om Hans Tausens Oversættelse af Mosebøgerne*, i: T.T.D.F., III, 8, 1917, s. 195–231.
- 1918 Anmeldelse af Eduard König: *Das Deuteronomium eingeleitet, übersetzt und erklärt*, Leipzig, 1917, Anton Jirku: *Die älteste Geschichte Israels im Rahmen lehrhafter Darstellungen*, Leipzig, 1917, i: T.T.D.F., III, 9, 1918, s. 48–54, endvidere af Sigmund Mowinckel: *Ezra den skriftlærde. Studier til den jødiske Menighets Historie og Litteratur. Anden Samling*, Kria., 1916, *ibid.*, s. 162–170, og Skat Hoffmeyer: *Den apokryfe og pseudepigrafe Litteraturs Stilling til Partidannelserne i den palæstinensiske Senjødedom, Bethesdas Boghandel*, 1918, *ibid.*, s. 317–340.
- 1919 Anmeldelse af Alfred Bertholet: *Kulturgeschichte Israels*, Göttingen, 1919, i: T.T.D.F., III, 10, 1919, s. 315–318.
Afsnittet *Muhammedanismen* i: *Religionshistoriske Tekster i dansk Oversættelse*, samlet og udgivet ved Sven Fenger, Kbh., 1919, s. 209–258 (anden uændrede udgave, Kbh., 1950).
- 1920 *Israel I-II. Sjøeleliv og Samfundsliv*, Kbh., 1920 (ny udg. 1934, 1958 og 1972, engelsk udg., London & Kbh., 1926, 1946 og 1959). Om *Israel III-IV* se under 1934.
- 1921 Anmeldelse af *Die Schriften des Alten Testaments in Auswahl, neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt*. Hermann Gunkel: *Die Urgeschichte und die Patriarchen*, 2. Aufl., 1921, W. Staerk: *Lyrik (Psalmen, Hoheslied und Verwandtes)*, 2. Aufl. 1920, Paul Volz: *Hiob und Weisheit (Das Buch Hiob, Sprüche und Jesus Sirach, Prediger)*, 2. Aufl., 1921, i: T.T.D.F., IV, 2, 1921, s. 338–342.
- 1922 *Ignaz Goldziher*, T.T.D.F., IV, 3, 1922, s. 1–9.
Al-Azhar, et muhammedansk Universitet. Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning Nr. 124, Kbh., 1922.
The Šābians, i: *A Volume of Oriental Studies Presented to Professor E. G. Browne* February 1922, Cambridge, s. 383–391.
- 1923 *Muhammedansk Mystik, en Samling Tekster oversat og forklaret af*, i: *Verdensreligionernes Hovedværker i Oversættelse under Medvirken af danske Videnskabsmænd* udgivet af Dr. phil. Poul Tuxen, Kbh., 1923 (ny revideret udg. 1952).
Anmeldelse af *Kommentar zum Alten Testament*, herausgegeben von E. Sellin, Leipzig & Erlangen, Bd. X. *Der Prophet Jeremia*, übersetzt und erklärt von P. Volz, 1922, Bd. XII. *Das Zwölfprophetenbuch*, übersetzt und erklärt von E. Sellin, 1922, Bd. XIII, *Die Psalmen*, übersetzt und erklärt von R. Kittel, 3. u. 4. Aufl., 1922, i: T.T.D.F., IV, 4, 1923, s. 141–158.
- 1924 Anmeldelse af F. M. Böhl: *Genesis I*, Haag, 1923, J. S. Griffiths: *The Exodus in the light of archaeology*, London, 1923, Harold M. Wiener: *The prophets of Israel in history and criticism*, London, 1923, i: T.T.D.F., IV, 5, 1924, s. 257–261.
Islam, dens Tilblivelse og Udvikling, i: *Illustreret Religionshistorie* udgivet ved Edv. Lehmann, Kbh., 1924, s. 147–216.
Fortidens Khalifat og Nutidens Islam, i: G.D.M., 1924, s. 288–309.

- 1925 Anmeldelse af Johannes Herrmann & Friedrich Baumgärtel: Beiträge zur Entstehungsgeschichte der Septuaginta, Berlin, Stuttgart, Leipzig, 1923, i: T.T.D.F., IV, 6, 1925, s. 52–54.
Fremmed Indflydelse paa Israels Lovgivning, i: Studier tilegnede Professor, dr. phil. & theol. Frants Buhl i Anledning af hans 75 Aars Fødselsdag . . . redig. af Johannes Jacobsen, Kbh., 1925, s. 199–216.
- 1926 *Hebræisk Grammatik*, Kbh., 1926 (4. – praktisk talt uændrede – oplag 1968).
Note on Hebrew Hofsi, J.P.O.S., Vol. 6, 1926, s. 103–105.
Zur Erklärung der eschatologischen Visionen Henochs, i: *Islamica*, II, 3, 1926, s. 416–429.
- 1927 Anmeldelse af Gustav Hölscher: Hesekiel, der Dichter und das Buch, eine literarkritische Untersuchung, Giessen, 1924, i: T.T.D.F., IV, 8, 1927, s. 164–167, og Max Haller: Das Judentum. Geschichtsschreibung, Prophetie und Gesetzgebung nach dem Exil. Die Schriften des A.T., 2. Abt. 3. Bd., 2. Aufl., Göttingen, 1925, *ibid.*, s. 218–219.
Den arabiske og muhammedanske taler, i: *Religionshistoriske studier tillägnade Edvard Lehmann* den 19. aug. 1927, s. 152–164.
- 1928 *Islams Kultur*, Kbh., 1928.
Islams kultur, övers. från danska orig. av Axel Niklén, Stockh., 1928.
Inscriptiones Semiticae Collectionis Ustinowianae, Symbolae Osloenses Fasc. Supplet. II, Oslo, 1928.
Artiklen *Schrift. Semiten*, i: *Reallexikon der Vorgeschichte*, herausgegeben von Max Ebert, Berlin, Bd. 11, s. 347–357, og artiklen *Semiten. Sprache*, *ibid.* Bd. 12, s. 14–50.
Anmeldelse af Bergsträsser, Gotthelf: Einführung in die semitischen Sprachen. Sprachproben und grammatische Skizzen, München, 1928, i: *O.L.Z.*, 1928, Nr. 12, Sp. 1084–1087.
Wahhåbiterne. 1. Kronik, *Nationaltidende* 1. April 1928 og 2. Kronik 3. April, 1928.
- 1928– *Jodedommen, Indledningen*, i: *Religionernes Bøger*, udgivet af Prof. dr. phil. Arthur Christensen i Samarbejde med Prof. dr. phil. Johs. Pedersen og mag. art. F. Pullich, Kbh., 1928–1930, s. 137–149.
- 1929 *Nutidens Islam*, i: *G.D.M.*, 1929, s. 273–292.
Artiklerne *Sufisme, Synagoge, Talmud, Targum, Tempel, Tiende* (i *G.T.*), *Urenhed, Urim og Tummim, Utugt*, kultisk, *Wahhåbiterne, Velsignelse, Vidner* (i *G.T.*), *Vin*, i: *K-L.N.*, Bd. IV, Kbh., 1929.
Some Aspects of the History of the Madrasa, i: *Islamic Culture*, 3, 1929, s. 525–537.
- 1930 Artiklen *Masdjid*, i: *E.I.*, Bd. III, s. 372–435 (hele bindet udkom 1936).
Anmeldelse af Achille Sékaly: L'université d'El-Azhar et ses transformations. Extrait de la Revue des Etudes islamiques 1927–28, i: *O.L.Z.*, 1930, sp. 534 f.
- 1931 Anmeldelse af Volkserzählungen aus Palästina, gesammelt bei den Bauern von Bir-Zet und in Verbindung mit Dschirius Jusif herausg. von Hans

- Schmidt u. Paul Kahle, Zweiter Band, Göttingen, 1930, i: T.T.D.F., V, 2, 1931, s. 174–180.
- Die Auffassung vom Alten Testament*, i: Z.A.W., N.F., 8. Bd., 1931, s. 161–181.
- Opfattelsen af det gamle testamente*, i: N.T.T., 4. række, bd. 2, 1931, s. 137–162.
- Zum Problem der islamischen Mystik*. Massignon, Louis: Recueil de Textes inédits concernant l'Histoire de la Mystique en Pays d'Islam, Paris, 1929, i: O.L.Z., 34. Jahrg., Nr. 3, März, 1931, Sp. 197–204.
- Anmeldelse af Hans Gottschalk: *Die Māḍarā'ijjün*. Ein Beitrag zur Geschichte Ägyptens unter dem Islam, Berlin u. Leipzig, 1931, i: Deutsche Literaturzeitung, 1931, Heft 46, Sp. 2193 f.
- Ein Gedicht al-Ghazālī's*, i: Le Monde Oriental, XXV, 1931, s. 230–249.
- Nogle indtryk af nutidens Islam*, i: Fritt ord, Oslo, 1931, s. 34–42 og 84–88.
- 1933 *Mindeord over Frants Buhl*, i: O.V.S.V., 1933, s. 87–111.
- 1934 *Israel III–IV. Hellighed og Guddommelighed*, Kbh., 1934 (ny udg. 1960, eng. udg. London & Kbh., 1940 og 1959).
- Artiklen om *Frants Peder Wilhelm Buhl*, i: Dansk Biografisk Leksikon, red. af Povl Engelstoft under Medv. af Svend Dahl, Bd. IV, 1934, s. 340–344.
- Passahfest og Passahlegende*, i: Z.A.W., 1934, s. 161–175.
- Frants Buhl*, i: A.O., Vol. XII, 1934, s. 1–5.
- 1935 Anmeldelse af *Die Chronik des Ibn Ijās*, in Gemeinschaft mit Moritz Sobernheim herausgeg. von Paul Kahle und Muhammed Mustafa, Fünfter Teil . . . Leipzig, 1932, i: A.O., Vol. XIII, 1935, s. 226–237, og af W. Iranen: *A Guide to Ismaili Literature*, London, 1933, i: A.O., *ibid.*, s. 241–242.
- 1937 Anmeldelse af *Studien zur Geschichte und Kultur des Nahen und Fernen Ostens*, Paul Kahle zum 60. Geburtstag überreicht, Leiden, 1935, og af Orientalische Studien, Enno Littmann zu seinem 60. Geburtstag überreicht, Leiden, 1935, A.O., Vol. XV, 1937, s. 331–333.
- 1940 *Canaanite and Israelite Cultus*, i: A.O., Vol. XVIII, 1940, s. 1–14.
- Arent Jan Wensinck*, i: A.O., Vol. XVIII, 1940, s. 161–163.
- 1941 *Die Krt Legende*, i: Berytus VI, Kbh., 1941, s. 63–105.
- Artiklerne *Ḳasam*, *Māristān*, *Masdjid* og *Nadhr*, i: H.I., Leiden, 1941.
- La Fondation Carlsberg*, i: Le Nord. Revue internationale des Pays du Nord, Kbh., 1941, s. 176–204.
- Anmeldelse af Carl Brockelmann: *Geschichte der islamischen Völker und Staaten*, München und Berlin, 1939, i: Z.D.M.G., 1941, s. 135 f.
- 1942 *Carlsbergfondet*, Kbh., 1942, revideret engelsk udg. *The Carlsberg Foundation*, Kbh. 1956.
- Tale holdt ved studenterjubilæet i 1942, i: *Studerterne MCMII*, personalhistoriske oplysninger samlede af Otto Andrup, Kbh., 1927, *Studerterne 1902*, andet tillæg november 1942, s. 19–23.
- 1943 *Mindeord over Hans Ostenfeldt Lange*, i: O.V.S.V., 1943, s. 95–100.
- 1944 *Hovedlinier i Forsiens Historie*, i: *Videnskaben i Dag* under Redaktion af Frithiof Brandt og Kaj Linderstrøm-Lang, Kbh., 1944, s. 323–357.

- 1945 *Digitere som Hof-Diplomater*, i: Øst og Vest, Afhandlinger tilegnede Professor Dr. phil. Arthur Christensen paa Halvfjerdsdaarsdagen d. 9. Januar 1945 . . . Kbh., 1945, s. 75–83.
- 1946 *Den arabiske Bog*, Kbh., 1946 (engelsk udg. under forberedelse).
- 1948 Illustreret Religionshistorie . . . under Redaktion af Johs. Pedersen, Kbh., 1948, heri har han selv skrevet *Indledning*, s. 5–10, *Kanaanæisk Religion*, s. 191–212 og *Islam og dens Forhistorie*, s. 213–290 (dette afsnit kun lettere omarbejdet af samme afsnit i Edv. Lehmann: Illustreret Religionshistorie, 1924, se ovenfor).
The Islamic Preacher, wāʿiz, mudhakkir, qāṣṣ, i: Ignace Goldziher Memorial Volume, part I, Budapest, 1948, s. 225–251.
- 1949 *Mindeord over Vilhelm Peter Grønbech*, i: O.V.S.V., 1949, s. 81–100.
- 1950 *The Phoenician Inscription of Karatepe*, i: A.O., XXI, 1959, s. 33–56.
The Rôle played by inspired Persons among the Israelites and the Arabs, i: Studies in Old Testament Prophecy, presented to Professor Theodore H. Robinson by the Society for Old Testament Study, on his Sixty-fifth Birthday Aug. 9th 1946, edited by H. H. Rowley, Edinburgh, 1950, s. 127–142.
- 1953 *The Criticism of the Islamic Preacher*, i: The World of Islam, N.S., Vol. II, Nr. 4, s. 217–231.
- 1954 *Mindeord over O. E. Ravn*, i: O.V.S.V., 1954, s. 59–61.
- 1955 *The Fall of Man*, i: Interpretationes ad Vetus Testamentum pertinentes Sigmundo Mowinckel septuagenario missae, Oslo, 1955, s. 162–172.
- 1957 *Quelques Remarques au sujet du texte des Ṭabaqāt al-Ṣūfiyya d'al-Sulamī*, i: Mélanges Louis Massignon, Institut français de Damas, 1957, s. 185–194.
The Scientific Work of Snouck Hurgronje, Leiden, 1957.
- 1960 *Abū ʿAbd al-Rahmān Muhammad B. al-Husain B. Muhammad B. Mūsā al-Sulamī : Kitāb ṭabaqāt al-ṣūfiyya, texte arabe avec une introduction et un index*, Leiden, 1960, X s. + 97 s. + 590 s. arabisk tekst.
- 1960 ff Artiklerne *Adam og Djabrāʿil*, i: E.I.N.E.
- 1961 *Richard Hartmann zum 80. Geburtstag am 8. Juni 1961*, i: Forschungen und Fortschritte, Bd. 35, Heft 6, Berlin, 1961, s. 185–186.
Frugtbar Uro, en bog om *Flemming Hvidberg* under redaktion af Paul Honoré, Kbh., 1961, *Forskeren*, s. 22–28.
- 1962 *Le Tunisien Abū ʿUthmān al-Maḡribī et le ṣūfisme occidental*, i: Études d'Orientalisme dédiées à la mémoire de Lévi-Provençal, Paris, 1962, s. 705–716.
- 1963 *Mindeord over Niels Bohr*, i: O.V.S.V., 1963, s. 98–99.
Préface til Jean-Jacques Waardenburg: *L'Islam dans le miroir de l'Occident*, Paris, 1963, s. 5–11.
- 1967 *Mindeord over Wolja Erichsen*, i: O.V.S.V., 1967, s. 87–95.
- 1968 Illustreret Religionshistorie red. af Jes Peter Asmussen og Jørgen Læssøe, Kbh., 1968, bd. III: afsnittene *Kanaanæisk religion* og *Islam* optaget næsten uændret fra Illustreret Religionshistorie, 1948 (se her). Det samme gælder den tyske udgave: *Handbuch der Religionsgeschichte*, Göttingen, 1971–1975.